

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΛΤΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΑΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ : ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ : ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ : ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ : ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ : ΑΝΤΩΝΙΑ ΝΕΡΑΝΤΖΗ

Α.Μ : 9595

ΔΙΔΑΣΚΩΝ : Α. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΑΘΗΜΑ : ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΚΑΙ Η ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ 2^Η ΧΙΛΙΕΤΙΑ Π.Χ.

Η **Μάλτα**, γνωστή και ως Δημοκρατία της Μάλτας, είναι ένα μικρό και πυκνοκατοικημένο νησιωτικό κράτος, που αποτελείται από ένα αρχιπέλαγος επτά νησιών στο μέσο της Μεσογείου. Η Μάλτα βρίσκεται ακριβώς νότια της Σικελίας, ανατολικά της Τυνησίας και βόρεια της Λιβύης.

Τα παλαιότερα κτίρια στην Ευρώπη βρίσκονται στη Μάλτα - παλαιότερο από τις πυραμίδες της Αιγύπτου. Η κατοχή και ο εποικισμός της Μάλτας από τους σύγχρονους ανθρώπους άρχισε περίπου πριν από 7.000 χρόνια, όταν οι πρώτοι νεολιθικοί αγρότες πέρασαν τα 50 μίλια που χωρίζουν τα νησιά από τη Σικελία. Πριν από αυτό, τα νησιά ήταν ακατοίκητα.

Στις αρχές της νεολιθικής περιόδου αρχίζει η ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή. Ο λίθος χρησιμοποιείται ακόμα στην κατασκευή των εργαλείων. Η μετακίνηση πληθυσμών από το νότιο άκρο της Σικελίας οφείλεται πιθανώς στην ανάγκη εύρεσης νέων εδαφών για τις αγροτικές αναπτυσσόμενες κοινότητες.

Ghar Dalam

Σήμερα η σπηλιά είναι ένα εντυπωσιακό πέρασμα με διαφορά στο ύψος και το μέγεθος, τα οποία βρίσκονται νοτιοανατολικά από το Wied Dalam. Φυσικά κομμένο από το νερό περιλαμβάνει τρία επίπεδα. Στο χαμηλότερο ο αριθμός των ζωικών οστών έγινε μεγαλύτερος την εποχή του Πλειστόκαινου. Εμφανίστηκε μία περίεργη πανίδα, όχι όμως μοναδική καθώς είχε γίνει αντιληπτή σε άλλα νησιά της Μεσογείου, όπως την Κύπρο. Βρέθηκαν 3 είδη νάνων ελεφάντων και νάνων ιπποπόταμων. Αντίθετα, περιελάμβανε κύκνους και τυφλοπόντικες μεγάλων διαστάσεων. Στο δεύτερο επίπεδο όλα είχαν εξαφανιστεί και αντικαταστάθηκαν από το κόκκινο ελάφι, *Cervus elaphus*, στην αρχή του Ολοκαίνου. Παρ'όλο που δεν έχει ανακαλυφθεί κανένα ανθρώπινο λείψανο, υπάρχει η πιθανότητα ότι άνθρωποι ήταν αυτοί που εξαφάνισαν την προηγούμενη πανίδα και παρουσίασαν το ελάφι. Στην συνέχεια, από πάνω κυριαρχεί μία λεπτή και άσχημα διαταραγμένη επιφάνεια αποτελούμενη από μικτό πολιτιστικό υλικό από την νεώτερη Νεολιθική.

Κεραμική

Τα τρία κύμματα των αποίκων διαφοροποιούνται σε σχέση με την κεραμική. Πρώτον, στην περιοχή Ghar Dalam εμφανίζεται η κεραμική με γεωμετρική σχηματοποίηση. Το καλύτερο προϊόν είναι λεπτό, γυαλισμένο, συνήθως από γκρι σε μαύρο. Περίπου το μισό από το όστρακο είναι διακοσμημένο με μία σειρά από τύπωμα ακολουθώντας το χείλος ή την βάση του λαιμού, συνήθως, με στενά κοψίματα στις γραμμές, μικρά κενά, σαν λωρίδα. Μερικά είχαν μία λευκή κόλλα. Τα κύπελα με καμπυλωτά τοιχώματα και τα σφαιρικά δοχεία με λαιμό ήταν τα καθιερωμένα αγγεία. Επίσης οι κυκλικές βάσεις κυριαρχούσαν σε αντίθεση με τις επίπεδες. Βρέθηκαν σε θραύσματα βάσεις. Οι λαβές είχαν

ποικίλες μορφές. Δύο από την περιοχή είχαν ως πρότυπο κεφάλια ζώων φέροντας χαρακτηριστική διακόσμηση.

Παράλληλα στην Grey Skorba τα αγγεία χαρακτηρίζονταν από θαμπό γκρι χρώμα χωρίς σχέδια. Τα πιο διαδεδομένα ήταν κουτάλες με κυκλική βάση και ανοιχτά αγγεία με ποικίλο αδρό σχήματος Σ λαιμό. Οι βάσεις ήταν άλλοτε κυκλικές και άλλοτε επίπεδες. Η πιο συχνή λαβή είναι οριζόντια, κάπως λοξευμένη, διάτρητη, ατρύπητη ή με λακάκι στην άκρη. Αρχίζει να γίνεται πιο ψηλή. Ενώ η εσωτερική όψη σταδιακά γίνεται πιο μακριά, το εξωτερικό λουράκι μικραίνει. Μερικά εμφανίζουν ένα σχέδον ροζ χρώμα, σε καμία περίπτωση όμως κόκκινο.

Τέλος, στην Red Skorba παρατηρείται η κεραμική με μία φωτεινή κόκκινη επιφάνεια. Πολλές φορές λόγω της φωτιάς αποκτούσε μαύρο χρώμα. Τα αγγεία εδώ είναι μεγαλύτερα. Το χείλος πάνω από την κοιλιά μπορεί να έχει κλίση προς τα μέσα ή προς τα έξω. Η βάση είναι επίπεδη. Βρέθηκε μεγάλη ποικιλία από σφαιρικά δοχεία. Το πιο ξεχωριστό αγγείο είναι μία κουτάλα με ευρεία διχαλωτή γλώσσα στο άκρο της λαβής. Ανήκει στο τελευταίο στάδιο της εξέλιξης των αγγείων. Οι διακοσμήσεις είναι περιορισμένες.

Οι Ναοί - Αρχιτεκτονική

Στους ναούς της Μάλτας είναι γνωστές οι θυσίες ζώων. Δεν είναι γνωστές όμως οι τελετουργίες και οι ιεροτελεστίες. Οι ναοί ενώ είναι μεγάλοι σε μέγεθος ο εσωτερικός χώρος δεν είναι δυνατόν να φιλοξενήσει παραπάνω από ένα μικρό αριθμό ανθρώπων. Επομένως η δημόσια λατρεία σε μεγάλες ομάδες δεν θα ήταν δυνατή. Είναι πιθανό οι ιερείς να πραγματοποιούσαν τις τελετές στο εσωτερικό, ενώ το κοινό να βρισκόταν έξω από αυτόν.

Οι ναοί είναι κατασκευασμένοι από πέτρα - κοραλλιογενή ασβεστόλιθο - σε κάτοψη τριφυλλιού (τριφυλλόσχημο). Ως τυπικά χαρακτηριστικά έχουν τον ατελή τρούλο και την οριζόντια αψίδα, ή μετα-και-υπέρθυρο τρίλιθο. Οι καμπυλότητες των ναών απεικονίζουν ίσως το κυκλικό σχέδιο των απλών κατοικιών της εποχής, αλλά επίσης θυμίζει και υπόγειους θαλάμους ταφής. Το βασικό σχέδιο του ναού αποτελείται από έναν μεταβλητό αριθμό ημισφαιρικών θαλάμων, ή αψίδων, που διακλαδιζόταν από ένα στενό μονοπάτι στην είσοδο. Οι αψίδες είναι ελλειπείς θόλοι, χτισμένα από πέτρα, ευρεία στη βάση και καμπυλωτή προς την κορυφή. Μετά το χτίσιμο των τοίχων οι αψίδες στεγάζονταν από δέρματα ζώων. Το ίδιο συνέβαινε και με τις πόρτες. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι ναοί αναπαριστούσαν το κεφάλι, τα χέρια και τα πόδια μίας θεότητας, δεδομένου ότι μία από τα συχνότερα είδη αγαλμάτων που βρέθηκε σε αυτούς τους ναούς είναι η «παχιά» γυναίκα, σύμβολο της μητρότητας (Venus of Malta, Hagar Qim). Η σχέση με την Σικελία είναι αρκετά κοντινή και αυτό επιβεβαιώνεται με τα παραδείγματα του πυριτόλιθου, του οφιανού και των γυναικείων ειδωλείων. Οι πρώτοι άποικοι

υπηρετούσαν μια μητέρα-θεά, γνωστή από αγαλματίδια κυρίως μεγάλου μεγέθους

Οι πρώτοι κάτοικοι της Μάλτας δεν άφησαν γραπτά πίσω τους, μόνο επεξεργασμένες, σοφιστικές και πρωτοφανείς πέτρινες κατασκευές με τη μορφή των ναών. Οι ναοί αυτοί ήταν σαφώς αναπόσπαστο και θρησκευτικό στοιχείο του πολιτισμού τους. Η αρχαιολογική ιστορία δείχνει σαφώς ότι οι οικοδόμοι των ναών εξαφανίστηκαν περίπου το 2500 π.Χ. Είτε αυτό συνέβει λόγω της υπερεκμετάλλευσης και της ενδεχόμενης εξάντλησης των φυσικών πόρων - παραλληλισμοί εμφανίζονται εδώ με Νησί του Πάσχα - είτε επιδεινώνεται από διαδοχικά έτη ξηρασίας ή αλλαγή του κλίματος. Οι πολεμοχαρείς άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού, παρόμοιοι με εκείνους της Ελλάδας, της νότιας Ιταλίας και της Σικελίας, πέτυχαν την οικοδόμηση ναών, φέρνοντας μαζί τους μια εντελώς νέα κουλτούρα, η οποία περιελάμβανε ως τρόπος ταφής των νεκρών την αποτέφρωση.

Ένα νέο κύμα της γεωργίας αποίκων από τη Σικελία έφερε τον Zebbug τύπο με τους πέτρινους τάφους με χαρακτηριστική πύσχημη μορφή δοχείων σχηματικά ζωγραφισμένα ή εγχαραγμένα.

Mgarr c.3800-3600 BC

Η κεραμική της περιοχής ακολουθεί την τυπική κεραμική των καμπύλων γραμμών. Τα αντικείμενα είναι επικαλυμμένα με μία κόκκινη ώχρα και προορίζονται μάλλον για ταφική χρήση. Η κεραμική είναι κοντά στα αντικείμενα που βρέθηκαν στους νεολιθικούς τάφους στο Ta' Trapna.

Ta' Hagarat

Ο ναός είναι χτισμένος από κοραλλιογενή ασβεστόλιθο, ο παλαιότερος εκτεθειμένος βράχος της Μάλτας. Το συγκρότημα περιλαμβάνει δύο γειτονικά ιερά. Ο μικρότερος ναός εφάπτεται στον μεγαλύτερο στη βόρεια πλευρά.

Ggantija c.3600-3000 BC

Την περίοδο αυτή αρχίζουν να κατασκευάζονται απλοί ναοί και στην συνέχεια όλο και εξελίσσονται. Για παράδειγμα, το εσωτερικό σχέδιο του ναού έγινε σε μεγάλο βαθμό σχηματοποιημένο στη δομή, ενώ αλλάζει από το σχήμα τριφυλλιού στο συμμετρικό σχέδιο με πέντε αψίδες. Ο τύπος είναι ένα πραγματικά μεγαλιθικό συγκρότημα, γιγάντιο σε διάσταση με τεράστιους ογκόλιθους. Ο Ναός στην Ggantija παραμένει σε εκπληκτικά καλή κατάσταση. Φαίνεται από τον πλακόστρωτο διάδρομο εισόδου του νότιου ναού στην Ggantija. Τα ακατέργαστα τεμάχια από τα τείχη από σκληρό ασβεστόλιθο κοραλλιογενή αντίθετα στην λεία επιφάνεια εμποδίζουν την πλαισίωση των διόδων.

Saflieni c.3300-3000 BC – The Hypogeum

Hypogeum είναι μια κατασκευή λαξευμένη από βράχο, τριών ορόφων και χρησιμοποιήθηκε για δύο λόγους - ταφή (έχουν βρεθεί αρκετές χιλιάδες άτομα, μαζί με τα προσωπικά διακοσμητικά και είδη κεραμικής), αλλά και ως τόπος λατρείας. Η μεγάλη αρχιτεκτονική αίθουσα του Hypogeum με τρίλιθο και τυφλές κόγχες μοιάζουν πολύ με εκείνες των ναών. Τρεις όροφοι ανακαλύφθηκαν τυχαία το 1902 από οικοδόμους. Αρχικά προσπάθησαν να το κρύψουν, αλλά εν τέλει ανακαλύφθηκε. Ο πάτερ Manuel Magri από την κοινωνία του Ιησού ασχολήθηκε πρώτος με την έρευνα της κατασκευής. Πέθανε το 1917 πριν την δημοσίευση της. Ο sir Temi Zammit συνέχισε το έργο του.

Το Hypogeum είναι ο μαναδικός ναός που βρίσκεται στο υπέδαφος. Απεικονίζεται σε ένα από τα γραμματόσημα της Μάλτας. Χωρίζεται σε επίπεδα. Το πρώτο περιλαμβάνει φυσικές σπηλιές, οι οποίες αργότερα φιλοτεχνήθηκαν. Είναι το παλαιότερο. Το δεύτερο χρησιμοποιήθηκε, καθώς το πρώτο δεν ήταν επαρκές. Περιλαμβάνει το Κύριο δωμάτιο, τα Άγια των Αγίων, και το μαντείο.

Ο **κεντρικός θάλαμος** είναι περίπου κυκλικός και σκαλισμένος από βράχο. Παρατηρείται ένας αριθμός των εισόδων τρίλιθου, κάποιοι τυφλοί, και άλλοι που οδηγούν σε άλλο θάλαμο. Το μεγαλύτερο μέρος της επιφάνειας του τοίχου έχει λάβει ένα κόκκινο ξεβαμμένο χρώμα της ώχρας. Ήταν το δωμάτιο που ανακτήθηκαν τα αγαλματίδια της κοιμωμένης. Σήμερα αυτά τα ειδώλια βρίσκονται στο Μουσείο Αρχαιολογίας, στη Βαλέτα.

Το **μαντείο** είναι περίπου ορθογώνιο και ένα από τους μικρότερους πλευρικούς θαλάμους, έχει την ιδιαιτερότητα να παράγει ένα ισχυρό ακουστικό συντονισμό από οποιαδήποτε εκφώνηση γίνεται μέσα σε αυτό. Αυτό το δωμάτιο διαθέτει περίτεχνη ζωγραφισμένη οροφή, που αποτελείται από σπείρες σε κόκκινη ώχρα με κυκλικές κηλίδες.

Στα δεξιά το **διακοσμημένο δωμάτιο** είναι μια άλλη ευρύχωρη αίθουσα, κυκλική, με κλίση προς τα μέσα και λείους τοίχους, πλούσιους διακοσμημένους με γεωμετρικό σχέδιο. Στη δεξιά πλευρά του τοίχου, στην είσοδο είναι λαξευμένο ένα ανθρωπίνο χέρι στο βράχο (Agius).

Το δεύτερο επίπεδο περιλαμβάνει έναν 2 μέτρα βαθύ λάκκο που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί είτε για τη διατήρηση φιδιών ή τη συλλογή ελεημοσύνης.

Τα **Άγια των Αγίων** περιλαμβάνει ένα πορτάκι εντός τρίλιθου, το οποίο με τη σειρά του πλαισιώνεται μέσα σε ένα μεγαλύτερο τρίλιθο και ένα ακόμη πιο μεγάλο τρίλιθο.

Το **τρίτο επίπεδο** δεν περιείχε οστά ή προσφορές, μόνο νερό. Αυτό δείχνει έντονα την αποθήκευση, ίσως και των δημητριακών.

Sleeping Lady

Η λατρεία των προγόνων φαίνεται να συνδέεται με εκείνη της «Μητέρας Γης». Είναι πιθανό ότι πίστευαν σε ορισμένες θρησκευτικές τελετές που εκτελούνται κάτω από το έδαφος. Συμβόλιζε μια προσωρινή επιστροφή στη μήτρα της «Μητέρας Γης», από το οποίο προέρχεται όλη η ζωή. Η «Κοιμωμένη» είναι μια αναπαράσταση μιας γυναίκας με άφθονες μορφές που βρίσκεται στη δεξιά πλευρά της σε έναν καναπέ. Είναι δυνατόν να δείχνει την πρακτική της ιεροτελεστία της κύησης.

Tarxien c.3000-2500 BC

Η οικοδόμηση των ναών βρίσκεται στην ακμή του. Πολλοί ναοί κατασκευάστηκαν, όπως Hagar Qim, Mnajdra, Borg in-Nadur, Taw-Silg και Tarxien. Πλέον βρίσκονται στην πιο εξελιγμένη μορφή αποτελούμενοι από τεράστιους ογκόλιθους και περίπλοκες προσόψεις (Hagar Qim).

Hagar Qim 3000-2500 BC

Ανασκάφηκε στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα και έχει προσφέρει πολλά ειδώλια με την χαρακτηριστική παχιά όψη συμπεριλαμβανομένης της νατουραλιστικής «Αφροδίτη της Μάλτας». Βρέθηκε μία κρύπτη με τις στεατοπηγικές γυναίκες. Τα τοιχώματα είναι πτυχωτά λόγω της διάβρωσης. Η βροχή και ο αέρας έχει επηρεάσει την επιφάνεια της πέτρας, η οποία ήταν η λιγότερο ανθεκτική Globigerina.

Ουσιαστικά είναι ένα συγκρότημα ναών. Το πραύλιο και η πρόσοψη του Hagar Qim έχουν μία τυπική μορφή. Στις γωνίες υπάρχουν οι μεγαλύτεροι ορθοστάτες. Ένα ιερό υπαίθριο έχει τοποθετηθεί στον τοίχο, του οποίου η πρόσοψη συνδυάζει τα ενδεικτικά σύμβολα των αρσενικών και των θηλυκών παραγωγικών οργάνων. Υπάρχει επίσης ο μοναδικός τετράπλευρος βωμός στην δεξιά αψίδα. Οι διάφορες όψεις του ναού έχουν ερμηνευθεί ως συμβολικές απεικονίσεις αρσενικών και θηλυκών αναπαραγωγικών οργάνων. Η κατασκευή χρησιμοποιεί ένα κάνιστρο στα τείχη, προκειμένου να περιορίσει το εύρος της οροφής. Η μοναδική διακόσμηση ήταν ένας εκτοπισμένος βράχος με αντίθετες σπείρες. Στην δεξιά αψίδα σχηματίζεται ένα είδος μάντρας σαν να ήταν για τα ζώα. Αυτό όμως δεν είναι παρά μία αβέβαιη ερμηνεία. Συμπεριλαμβάνεται στην ενότητα του ναού, μία κεντρική αυλή, η κόγχη και η δεξιά αψίδα στερεωμένα έναντι του κεντρικού ναού.

Mnajdra 3.600-2500 BC

Στο συγκρότημα ναών Mnajdra, 1000 μέτρα μακριά, το κάνιστρο είναι επίσης εμφανές. Περιλαμβάνει 3 ναούς, ανοιχτοί σε μία οβάλ πρόσοψη, 30 μέτρα απέναντι. Ο πρώτος και ο αρχαιότερος είναι ένα απλό τριφύλλι της Ggantja φάσης. Ο πιο γνωστός ναός είναι φυσικά ο τρίτος με την μεγάλη άθικτη πρόσοψη και τον πάγκο, που προηγουμένως διευρύνθηκε από ένα

επιδαπέδιο τοίχο από μακρά και σύντομη εργασία. Ο τρίτος ναός παρεμβάλλεται ανάμεσα στους άλλους δύο, σε πιο υψηλό επίπεδο δημιουργώντας μία ταράτσα σύγχρονης κατασκευής. Φαίνεται να είναι αστρονομικά ευθυγραμμισμένο – με ανατολή του ηλίου προς τον ισημερινό. Όλοι οι ναοί, συμπεριλαμβανομένων Tas-Silg και Borg in-Nadur, διατήρησαν τη θρησκευτική λειτουργία τους κατά τη διάρκεια των διαδοχικών χρόνων της Μάλτας.

Tarxien Temple

Το συγκρότημα του ναού που δίνει το όνομά της στην τελική φάση της περιόδου, βρίσκεται μερικές εκατοντάδες μέτρα από το Hypogeum. Απαρτίζεται από 4 διακριτές ενότητες. Στεγάζεται η πλουσιότερη έκθεση αντικειμένων προϊστορικής τέχνης.

Η πρώτη ενότητα Tarxien του κατασκευάστηκε στη φάση Ggantija [c. 3600-3000 π.Χ.] έχει χαρακτηριστικό πενταψιδωτό σχέδιο. Είναι φυσικά χωριστά στις 3 άλλες μονάδες, που ενώνονται από ένα εξωτερικό τοίχο. Η τελική μονάδα κατασκευάστηκε μεταξύ του 2ου και 3ου, η οποία στη συνέχεια δημιούργησε ένα περίτεχνο σχέδιο ναού, που αποτελείται από τρία ζεύγη απίδων συμμετρικά τοποθετημένων κατά μήκος του μεγάλου άξονα που οδηγεί τον επισκέπτη από την είσοδο στην εσωτερική κόγχη του Νότου ναού με περίτεχνες σκαλιστές σπείρες - το ενδότερο μέρος του Tarxien. Οι δομές στο Tarxien αποδεικνύει όχι μόνο μεγάλη ακρίβεια στην κατασκευή, αλλά και τις αρχές του κάθετου τόξου και τη θολωτή οροφή.

Το κεντρικό κομμάτι του συγκροτήματος, στον προθάλαμο, καθορίζει πως θα ήταν ένα 2μετρο υψηλό πέτρινο γλυπτό με σχήμα την «Αφροδίτη». Αυτό το γλυπτό πλαισιώνεται από περίτεχνα ανάγλυφα γλυπτά με δύο σπείρες και ζώα.

Xaghra Stone Circle

Τον 18^ο αιώνα καταγράφηκε για πρώτη φορά και έπειτα άρχισε η μελέτη του.

Ένα υπόγειο νεκροταφείο, που μέσα σε ένα σύστημα φυσικών σπήλαιων, ακριβώς κάτω από την επιφάνεια στην κορυφή του λόφου με θέα Ggantija, περίπου 300 μέτρα στα δυτικά του. Το νεκροταφείο έλαβε τυπική μορφή από ένα όριο μεγαλιθικών και αλληλένδετων ισταμένων λίθων [εξ ου και το όνομά της], με μνημειακή είσοδο στην ανατολική πλευρά αντιμέτωπο με τους ναούς Ggantija. Στο κέντρο της Xaghra θα υπήρχε ένας μεγάλος χώρος για τη ρύθμιση του κύκλου των μνημειακών ισταμένων λίθων - κάτω από το επίπεδο του εδάφους.

Το ίδιο το τείχος έχει εξαφανιστεί, και το μόνο αποδεικτικό στοιχείο είναι από έγγραφα που επιβίωσαν από τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα - περιγραφές, χαρακτηριστικά και ακουαρέλες.

Εκτιμάται ότι μέχρι 1000 άτομα θάφτηκαν στην Xaghra – καθιστώντας την ίσως το πλουσιότερο Νεολιθικό συλλογικό νεκροταφείο που έχει ανακαλυφθεί. Η ομαδοποίηση των οστών φαίνεται να βασίζεται στην ηλικία και το φύλο και όχι στην κοινωνική διαφοροποίηση. Η τοποθεσία ήταν πιθανώς ένα οστεοφυλάκιο για τη δευτεροβάθμια ταφή. Αγάλματα και ειδώλια επίσης έχουν κατατεθεί μέσα.

Maltese Cart Ruts

Αυτά είναι βαθιά αυλάκια, κανάλια σε ασβεστόλιθο της Μάλτας. Το καλύτερο παράδειγμα είναι η ομάδα Buskett που βρίσκεται δίπλα από το μεγαλύτερο και πιο σημαντικό από τα αρχαία λατομεία της Μάλτας. Το γνωστό όνομα τους είναι διασταύρωση Clapham και υποδεικνύει ένα συγκρότημα των αύλακων, που διαπερνά μια γυμνή κορυφογραμμή 300m πιο νοτιο από τους κήπους Buskett. Αναδύονται από τα χωράφια στην πεδιάδα, διασχίζουν την κορυφογραμμή και εξαφανίζονται ξανά στα χωράφια. Ο αριθμός τους φτάνει τουλάχιστον μέχρι τα 30 ζευγάρια. Ένα από αυτά ακολουθεί την κορυφογραμμή από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Ως εκ τούτου, μπορεί να έχουν χρησιμοποιηθεί για τη μεταφορά των μπλοκ κατασκευής. Πολλά από αυτά τα μπλοκ στους ναούς έχουν πέτρινες μπάλες θαμμένες κάτω από αυτούς, και ίσως αυτές οι αύλακες κόπηκαν για να διοχετεύσουν τις πέτρινες μπάλες, ενώ χρησιμοποιήθηκαν ως κύλινδροι για τη μεταφορά των ογκολίθων. Όταν τα αυλάκια είναι σκαμμένα πιο βαθιά, γεμίζουν νερό σε περίπτωση βροχής διαλύοντας την πέτρα γύρω από το χείλος της λακκούβας, αλλά όχι γραμμική διάβρωση (Ta Cenc).

Νεκροταφείο Tarxien

Το νεκροταφείο της αποτέφρωσης απασχολούσε σχεδόν όλο το κέντρο του νότιου ναού με τμήματα από γειτονικές ασπίδες και μία κεντρική κόγχη.

Το έδαφος καλύπτονταν από 50 εκ αποστειρωμένους πασσάλους, πάνω στους οποίους γινόταν η αποτέφρωση και η σχετική κεραμική. Αργότερα το κάλυπταν με παραπάνω χώμα, χαλίκια και έδαφος για αύλακες. Σήμερα δεν είναι εμφανή αυτά.

Τα χαλίκια υποδηλώνουν μία μεγαλύτερη φάση εγκατάλειψης, αλλά δεν είναι σίγουρο εξαιτίας των μικρών βροχοπτώσεων της Μάλτας, που έχουν την δυνατότητα να τροποποιήσουν μεγάλες ποσότητες εδάφους.

Οι αποτεφρώσεις αποτελούνταν από αποτεφρωμένα κόκκαλα μέσα σε δοχεία και με την συνοδεία θυγατρικών αγγείων, προσωπικά κοσμήματα όπως χάντρες από φαγεντιανή και σπονδύλους ψαριών, εντυπωσιακά αγαλματίδια και ένας αριθμός από τσεκούρια, στιλέτα από χαλκό και μπρούντζο.

Δεξιά από την είσοδο στην πρώτη αψίδα δεξιά παρατηρούνται γδαρμένες φιγούρες. Ερμηνεύονται ως τραχιά ζωγραφική από πλοία. Η ημερομηνία είναι ασαφής.

Η σχέση της Μάλτας με το Αιγαίο

Τα νησιά της Μάλτας προφανώς δεν είναι γνώστα για την πλούσια ανταλλαγή αντικειμένων με το Αιγαίο της εποχής του μπρούντζου. Παρ'ολ' αυτά πρόκειται μάλλον για αρχαιολογία της Μάλτας, η οποία είναι γνωστή για την μετάδοση θεμελιωδών επιδράσεων από τον Αιγαιακό πολιτισμό και με αυτόν τον τρόπο διαμόρφωσαν μία ιδιαίτερη κουλτούρα σε αυτά τα μικρά νησιά στην καρδιά της Μεσογείου.

Μετά τον 20^ο αιώνα αναγνωρίστηκε ο πολιτισμός των ναών της Μάλτας ως ανεξάρτητος, μη φοινικικός. Εκείνη την εποχή μελετητές άρχισαν να ανακαλύπτουν ένα πλήθος Μινωικών, Μυκηναϊκών και Κυκλαδίτικων τεχνουργημάτων, αρχιτεκτονικής στο κεντρικό νησί της Μεσογείου. Τα ελικοειδή κοσμήματα της Μάλτας φαίνεται να έχουν χρονική σχέση με το Αιγαίο. Σύμφωνα με τον John Evans ο μεγαλιθικός πολιτισμός πρέπει να θεωρείται ως το πιο δυτικό προφυλάκιο της Αιγαιακής κουλτούρας της πρώιμης εποχής του Μπρούντζου, ένα μοναχικό προφυλάκιο της κοντινής Ανατολής και του Αιγαίου στην Δύση των Βαρβάρων.

Αντικείμενα της πρώιμης εποχής του μπρούντζου με ρίζες από Αιγαίο στην προϊστορική Μάλτα;

Οι αποδείξεις αντικειμένων μεταξύ της Μάλτας και της μινωικής Κρήτης είναι πολύ σπάνιες. Στην περίοδο του Tarxien και του νεκροταφείου Tarxien υπάρχουν τέσσερις ομάδες τεχνουργημάτων της πρώιμης εποχής του μπρούντζου στο Αιγαίο.

Οι ερυθρές κεραμικές άγκυρες κατέχουν μία μεγάλη γεωγραφική διανομή στα Βαλκάνια, την Νότια Ιταλία και τα Αιολικά νησιά, στα νησιά της Μάλτας και στην Πρωτοελλαδική Ελλάδα. Η πρώιμη εποχή του μπρούντζου των Αιγαιακών παραδειγμάτων αντιστοιχεί σε μεταγενέστερη εποχή της μαλτέζικης περιουσίας, γεγονός που αποκλείει την άμεση σχέση των δύο περιοχών.

Οι πλάκες οστών με ημισφαιρικές λαβές έχουν την μεγαλύτερη διανομή στην Σικελία κατά την εποχή του Castelluccio. Ακόμα και αν τα πρώιμα παραδείγματα συνέβησαν στην Τροία θα πρέπει να αποδωθεί το απομονωμένο κομμάτι στην περιοχή Tarxien στην Μάλτα μάλλον από την Σικελία παρά από το Αιγαίο, καθώς και για τυπολογικούς λόγους.

Μία ειδική ομάδα από από γκρι κεραμική με ειδικά σχήματα και ενγυάρη και διακεκομμένη διακόσμηση στην τρίτη χιλιετία με το όνομα "Thermi Gray Ware" μοιάζει με ένα είδος κεραμικής γνωστό από την θέση Θέρμη III και την

Τροία Ι. Όμως, οι δύο εκδοχές παρουσιάζουν διαφορές καθιστώντας τον παραλληλισμό με το Αιγαίο απίθανο.

Στην περίοδο του νεκροταφείου του Tarxien βρέθηκε μια ομάδα αγγείων από πρωτότυπα του Αιγαίου και συγκεκριμένα από την πρωτοελλαδική ΙΙΙ στην Ολυμπία. Ενώ στην Νότια Ελλάδα εμφανίζονται οι συνδιασμοί από συντακτικά στοιχεία κεραμικής διακόσμησης και ιδιαίτερων μορφών αγγείων πολύ κοντά σε αυτά της Μάλτας, θα πρέπει να γίνει μία εξωνυχιστική μελέτη για να θεωρηθούν ότι έχουν ρίζες από το Αιγαίο. Μπορεί η δυτική Πελοπόννησος με την Ιταλία να έχουν σποραδικές σχέσεις, δεν υπάρχει όμως επαρκής λόγος για ταύτιση των κεραμικών ειδών.

Κάποια από τα σκαλιστά καράβια πάνω σε πέτρινες πλάκες από τον ναό στο Tarxien έχουν οριστεί ως κυκλαδίτικα πλοία και μινωικού τύπου αγγεία, καθώς και ως αφιέρωση σε ναυτικούς του Αιγαίου στον μαλτέζικο ναό. Σήμερα η παρατήρηση αυτή φαίνεται ασταθής λόγω της μεγάλης απόστασης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει εντυπωσιακή απόδειξη από άμεση αλληλοσχέτιση μεταξύ των δύο περιοχών στην Τρίτη χιλιετία.

Αιγαιακό αντίκτυπο από Μαλτέζικα αγαλματίδια, σπειροειδή μοτίβα και αρχιτεκτονική:

Τα αιγαιακά αγαλματίδια της νεολιθικής μέχρι και της εποχής του μπρούντζου αναγνωρίζονται συχνά από παραδείγματα στην φάση Red Skorba έως την Borg in-Nadur, επομένως την 5^η μέχρι την 2^η χιλιετία. Οι ομοιότητες είναι επιφανειακές, μάλλον τυχαίες και κυρίως λανθασμένες εξαιτίας της χρονολογίας.

Οι περίτεχνες σπείρες και τα μοτίβα παπύρου της μαλτέζικης κεραμικής και των λίθινων ανάγλυφων φαίνεται να μοιάζουν με τα κοσμήματα της Αιγαικής εποχής του Μπρούντζου και βασίζονται στιλιστικά, δηλαδή με την ραδιοχρονολόγηση ήταν υπερβολικά δελεαστική η σύνδεση με κοσμήματα της Tarxien περιόδου, ξεκινώντας περίπου από το 3000 BC, με τις σχετικές αιγαικές σημαντικές μινωικές καμάρες της ζωγραφικής και τις πρώιμες Μυκηναϊκές επιτύμβιες στήλες. Αυτό είναι λογικά απίθανο διότι, παρά τις ομοιότητες στις σπείρες των δύο περιοχών, αναγνωρίζονται πολλές θεμελιώδεις διαφορές στην σύνταξη των μοτίβων, της «γλώσσας» των κοσμημάτων. Όσο αφορά την κεραμική του Αιγαίου κατά την Νεολιθική εποχή φαίνεται να είναι πιο κοντά στις παραδόσεις των Βαλκανίων και άλλων περιοχών.

Από τα μέσα της 4^{ης} έως τα μέσα της 3^{ης} χιλιετίας η αρχιτεκτονική δεν παρουσιάζει κάποια μεγαλύτερη σχετικότητα ανάμεσα στο Αιγαίο και την

Μάλτα. Οι ημικυκλικές κόγχες και οι αψιδωτές δομές όπως και οι θόλοι έχουν εμφανιστεί και στους δύο πολιτισμούς. Οι κυκλικοί ναοί παρουσιάζονται πρώτα στην Κρήτη στην πρώιμη 3^η χιλιετία με την απλή λιθοδομή και μερικές φορές τον κυψελωτό θόλο μοιράζοντας μόνο γενικά χαρακτηριστικά με πολύ περίπλοκες μαλτέζικες κατασκευές ναών.

Ο «μεγαλιθισμός» είναι ένα φαινόμενο πολιτισμού των προβιομηχανικών κοινοτήτων, που λαμβάνει χώρα στα νησιά της Μάλτας στις πιο εντυπωσιακές μορφές. Στο Αιγαίο καμία αρχιτεκτονική δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεγαλιθική την 4^η και 3^η χιλιετία με την μόνη εξαίρεση των πρώιμων μινωικών κυκλικών τάφων με τους κυκλόποιους φραγμούς και τις τριλιθικές εισόδους. Αυτή η μεγαλιθική θυμίζει κάποια οικοδομικά τετράγωνα της μινωικής Κόμμου και της Μυκηναϊκής Αργολίδας μεταγενέστερων χρόνων.

Βιβλιογραφία

Trump, D., 2008, Malta Prehistory And Temples, ed. Louis J. Scerri, Midsea Books Ltd, Malta, 56-286

Greco, E.A. - Laffineur, R., 2005, Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean : Proceedings of the 10th International Aegean Conference, ed. Robert Laffineur and Emanuele Greco, 654-658, Universite' de Liege, Liege

Διαδικτυακή βιβλιογραφία

<http://www.bradshawfoundation.com/malta/index.php>

<https://www.chevron.co.uk/exploremalta/placestovisit/malta-going-underground>

<http://www.visitmalta.com/en/prehistory>